

חוברת לימוד והגות

בראשית

12 שאלות לשיחה סביב שולחן השבת

שתיים־עשרה שאלות מתוך שיעורו של הרב רפאל בניזרי "בראשית:
הרצח הראשון בהיסטוריה": שתיקתו של הקב"ה מול דם הבל, הארכה
שניתנה לקין והאות המגן עליו, ואחר כך צאצאים הבונים ערים
ומלטשים כלי נשק — עד שת, ה"בן" הראשון.

הרב רפאל בניזרי

תוכן הנושאים

נושאים להגות ושאלות לשיחה סביב שולחן פרשת בראשית

01	"השמר אחי אנכי?"
02	עץ הדעת, או עץ הרצון?
03	בריאותו של התא המשפחתי
04	ההכרה היורדת
05	אדמה שאי אפשר להכות בה שורש
06	מדוע הרוצח הראשון אינו נידון למוות?
07	אותו של קין
08	שבעתיים יוקם: מחזורו של חנוך
09	לצאת מלפני ה'
10	הוא בנה עיר וקרא לה כשם בנו
11	למך, שתי נשים, שלוש מלאכות
12	הפעם, בן

"השמר אחי אנכי?"**הצגה**

הרצח הראשון אירע, והקב"ה פונה אל קין לחבוע ממנו דין וחשבון. קין אינו מסכים: השומר של אחי, לכאורה, הוא אתה. ואמנם הקב"ה הניח לדבר לקרות.

השאלה

מה להשיב על שתיקתו של ה' ברגע שאדם הורג את אחיו — ואל מי, בעצם, פונים דמי הכל?

התשובה

"השמר אחי אנכי" (בראשית ד, ט); "קול דמי אחיך צעקים אלי מן האדמה" (בראשית ד, י).

מה להשיב על השתיקה הזאת, על ההסתר הזה, כשהאלימות משתוללת ואדם הורג את אחיו בלי לדעת באמת מדוע? עולם הבריאה מתנהל כסדרו בלי שהבורא נקרא להתערב בו בכל רגע, ונראה שבכך הוא אכן נענה לרצונו הראשון.

אבל אין לקרוא שדם הבל צועק אל ה': הוא מתקומם כלפיו. הוא שואל: מדוע הנחת לזה לקרות? ותובע שה' יתערב. הדוֹרֵשִׁיחַ הזה בין קין לבורא מתנהל ברובד המצפון, שכן הסדר המוסרי עוד לא הופיע: האדם לא ידע שהוא יכול להרוג את אחיו.

מה שכבר קיים, לעומת זאת, הוא הרצון לצמצם את סמכותו של האחר, להכניעו.

מסקנת הרב

כך האדם בנוי: הוא זקוק להכרה.

לקח לשולחן

כשקורה דבר חמור, אנו ממהרים לשאול "איפה היה ה'?". נשאל גם: איפה היינו אנחנו? ובביתנו — מי זקוק להכרה ואינו מעז לומר זאת?

הצגה

תמיד מפרשים את "עץ הדעת" כעץ הידיעה. אבל "דעת" אינה קודם כול ידיעה: "דעת" היא הרצון. והאדם אינו ניצב מול העץ הזה לבדו: האישה ניתנה לו "עזר כנגדו", עזר העומד מולו.

השאלה

אם הטוב והרע לא היו כבר בטבעם של הדברים, מה באמת הכניס העץ הזה לעולם?

התשובה

"ועץ הדעת טוב ורע" (בראשית ב, ט); "אעשה לו עזר כנגדו" (בראשית ב, יח).

זה העץ הקובע את הרצון בטוב וברע, שכן הטוב והרע אינם בטבע הבריא. האדם הוא המכוון את מעשיו אל מה שהוא רואה כטוב, או אל מה שמסכן את חייו. אילו לא היה הרצון הראשון הזה תלוי בבחירתו, היה העולם נענה לרצון הבורא כדרך שנענים לו שאר חוקי הטבע.

בלי התשוקה, שהיא פרי היצר והדחף, ובלי החמדה, שהיא פרי מהלך שכלי, לא היה האדם חוטא. אבל גם לא היה יכול להרחיב את תחום מחשבתו ואת טווח עשייתו: לא להתפשט לרוחב, ולא להתעלות לגובה.

וכל זה עובר דרך מי שניתנה לו לעזור לו להגשים את עצמו. כשחבר קרוב, שאני בוטח בו, מוביל אותי בדרך, אני יכול ללכת בעיניים עצומות: מי היה מעלה על דעתי שיש שם מלכודת?

מסקנת הרב

הטוב והרע הם פרי מחויבותו של האדם.

לקח לשולחן

היינו רוצים את הדחפים בלי הסיכונים שהם נושאים. איזו תשוקה רצינו לעקור, אצלנו או אצל ילד, במקום לתת לה כיוון?

הצגה

לעת עתה, מדגיש הרב, כל חיי האדם מתנהלים בתא המשפחתי: הקרבה לאשתו, הילדים, ובמאבקם של שני האחים בולט פרט אחד: ההורים אינם מתערבים.

השאלה

האם אפשר להתיימר לשנות את העולם לפני שטיהרנו את האוויר שאנו נושמים בכיתנו — ומה אומר היעדרם של ההורים מן הדרמה של קין והבל?

התשובה

בראשית ד, א-ח: מן הילד הראשון ועד הרצח הראשון.

נזכור כי לעת עתה חיי האדם מתנהלים בקרבה גמורה עם אשתו ובקרב ילדיו. אין אנו יכולים להשליך דבר החוצה אם לא השתדלנו תחילה לטהר את האווירה, את הרוח, את תנאי החיים בתוך המשפחה: את יחסו של האדם לבן זוגו, ואת יחסו לילדיו.

משום כך גם מצביע הרב על היעלמותם של ההורים מן המאבק הזה בין הילדים. הכתוב אינו מביא אותם אל הזירה: שני אחים מתעמתים, ומי שהביאו אותם לעולם נעדרים מן הסיפור.

מסקנת הרב

הכול תלוי בבריאותו של התא המשפחתי הזה — עתיד האנושות כולה.

לקח לשולחן

מה הכביד השבוע על האווירה בבית? ובמריבות הילדים — האם ההורים נוכחים יותר מדי, או נעדרים כמו בסיפור?

הצגה

כל אחד רוצה הכרה, וההכרה עולה באופן טבעי מלמטה למעלה: מכירים במי שעומד מעלינו. הרב מציב את המוסר בתנועה ההפוכה.

השאלה

מדוע קשה כל כך להכיר במי שעומד "מתחתינו" — ומדוע דווקא שם מתחיל המוסר?

התשובה

ההכרה נעשית מלמטה למעלה. המוסר, לעומת זאת, נמצא במקום שבו אני פונה אל האחר אף שיכולתי להתעלם ממנו או להסתדר בלעדיו, ואדרבה — אני רוצה לשתף אותו במפעלי.

מדוע? משום שאני חש שיכולתי ליצור, כוחותיי להגשים, היו מתעצמים פי עשרה אילו היה שותף למעשיי.

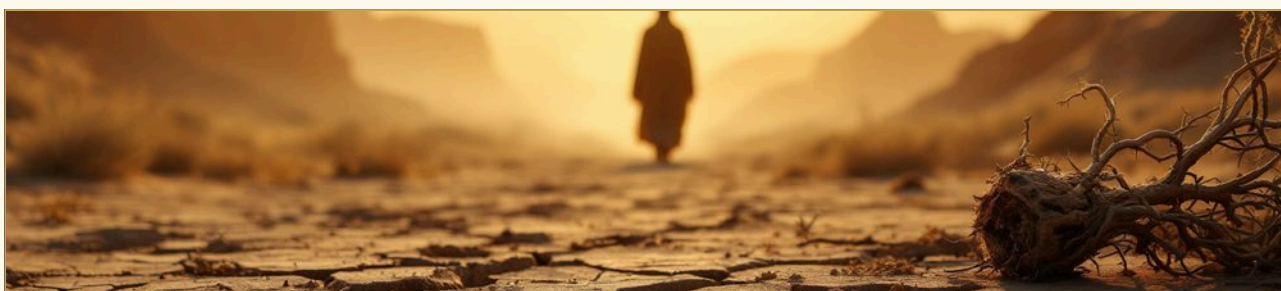
וידוע שההשלכות אינן מצטמצמות לעולם באדם שעמו יש לנו עסק: הן נוגעות לילדי, לנכדי, לסביבתו. זו תנועתם של החיים עצמם בעולם הזה.

מסקנת הרב

קשה להכיר מלמעלה למטה, ובכל זאת זה מה שנדרש מאיתנו.

לקח לשולחן

את מי אנו יכולים לוותר על לשאול לדעתו — צעיר מאיתנו, עובד, ילד? איזה מפעל נוכל לחלוק עמו השבוע?

הצגה

קין קורא: עוד תקלל אותי! הקללה, אומר הרב, היא קודם כול קללת האדמה. אבל הנדודים הנובעים ממנה אינם רק גאוגרפיים.

השאלה

מה מאבד אדם כשהאדמה אינה מזינה אותו עוד — ועל איזו גלות מדובר באמת?

התשובה

"נע ונד תהיה בארץ" (בראשית ד, יב).

האדמה היא המאפשרת לאדם לגדול, לפרוח, להתפתח: היא המזינה אותו. מרגע שהאדמה מקוללת, האדם הוא שנשלל ממנו הסיכוי לצמח. כדי להגשים את עצמך עליך להטיל עוגן; אם האדמה דוחה אותנו, אם צריך להתחיל הכול מחדש, לעבור דירה מיום ליום, לבנות את עצמנו שוב ושוב — אין אלה חיים.

ובכל זאת אומר הפסוק "בארץ", ו"ארץ" רומזת לרצון, לרצון הקוסמי. האדם אינו עוד בהרמוניה עם עולם הבריאה.

מסקנת הרב

הגלות הזאת אינה גלות מן האדמה המזינה אותי: היא גלות מן הרצון הזה.

לקח לשולחן

היכן כל אחד מאיתנו מרגיש מושרש — מקום, בית, קהילה? וכשאנו שלמים עם הכול חוץ מעם עצמנו, מה נותר משורשינו?

הצגה

קין חושש שיהרגוהו גם אותו. הקב"ה אינו גוזר את דינו: הוא נותן לו ארכה, ומכריז שכל ההורג אותו — שבעתיים יוקם.

השאלה

כיצד יכול הרצח הראשון בהיסטוריה לזכות בחנינה ולא בגזר דין?

התשובה

"לכן כל הרג קין שבעתיים יקם" (בראשית ד, טו).

אילו הרגיש האדם שעל כל כישלון קטן, על כל חטא קל, הכול מוטל בספק בלי שיינתן לו שום מוצא — היו החיים בלתי נסבלים: האדם נתון תמיד לדחפיו, לתאוותיו, לחמדותיו. הקב"ה אינו דן את קין למוות: הוא נותן לו ארכה.

קין עצמו אומר זאת: אם האלימות הזאת נסבלת, אהיה גם אני קורבנה, ולא למען אידיאלים נשגבים. האלימות תיעשה דבר של שגרה, והיא שתשלוט ביחסים בין בני האדם. הטענה הזאת היא שמביאה את הבורא לתת לו אות.

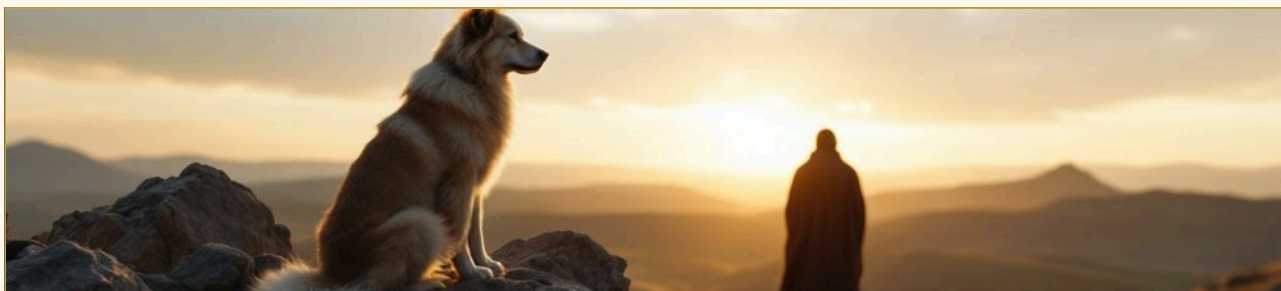
ועקרון עיר המקלט, למי שהרג בשגגה, מוכר לקין: עד אז לא ידע מהו מוות. כשאדם כבר אינו שייך לעצמו, אחוז זעם עיוור, כיצד לראותו אחראי לגמרי? הלקח ניתן כבדרך אגב.

מסקנת הרב

יש רצון הכופה את עצמו עליי, והרצון הכופה את עצמו עליי דן אותי להמשיך לחיות.

לקח לשולחן

האם די לפעמים, אצלנו, בחטא אחד כדי "לדון" אדם לעולם? ומן הצד השני — לאיזה כעס אנו מניחים לשמש תירוק, ובכך הופכים את אלימות המילים לדבר של שגרה?

הצגה

"וישם ה' לקין אות". הכתוב אינו אומר איזה. חכמינו הציגו כמה תשובות, וכל אחת מהן אומרת משהו על ההזדמנות השנייה שניתנה לרוצח.

השאלה

איזה אות יכול להגן על רוצח בלי למחוק את פשעו?

התשובה

"וישם ה' לקין אות" (בראשית ד, טו); בראשית רבה כב, יב: השמש, הכלב, הקרן.

המדרש מדבר על הכלב ששמר עד אז על עדר הבל: מעתה יעמוד לשירות קין וישמור עליו מפני כל מי שירצה לנקום את מות הבל. שכן הם לא באמת היו נוקמים את הדם הזה.

פירוש אחר מדבר על סימן של שמש על מצחו: לא יהיה עוד קורבן לכוחות הלילה, יוכל להגיע לחיים חדשים — יום חדש, שמש חדשה. אחרים מדברים על קרן. האם זו קרן ההגנה, קרן השכל האנושי, או קרן של ראייה העולה על תפיסתו שלו את הדברים? הכתוב שותק בעניין זה.

מסקנת הרב

לא את דם הבל הם יבואו לנקום: הם פשוט יצדיקו כל אלימות כלפיך במעשיך הרעים.

לקח לשולחן

כשאדם חטא, האם אנו מתפתים לגבות ממנו הכול "בשם" קורבנו? איזה "יום חדש" נוכל להעניק למי שמבקש לבנות את עצמו מחדש?

הצגה

"כל הרג קין שבעתים יקם". לדעת הרב, ה"שבעתיים" הזה סוגר את קין בתוך מחזור. וחכמינו נותנים לכך דגם מפתיע: חנוך, שהתורה תאמר עליו שחי שלוש מאות ושישים וחמש שנה.

השאלה

האם צדיק הסגור בתוך עצמו יכול לזכות בעולם הבא?

התשובה

"ויהי כל ימי חנוך חמש ושישים שנה ושלש מאות שנה" (בראשית ה, כג).

קין לא יוכל לצאת מתנועת הבריאה הזאת, שבה הכול נידון לחיות ולחלוף בתום מחזור. הדגם שחכמינו נותנים לכך הוא חנוך: שלוש מאות ושישים וחמש שנה, כמחזור שלם של הבריאה, ההולך מכל נביטה חדשה ועד הקמילה הגמורה, וחוזר חלילה.

האם זה גורלה של האנושות, גורלו של האדם? לא. דגמו של חנוך הוא דגם האדם הסגור והמכוס בתוך עצמו. צדיקים ככל שיהיו חיי, לעולם לא יוכל לזכות בעולם הבא, ויישאר כלוא במחזור החוזר של החיים והמוות.

מסקנת הרב

לא חנוך הצדיק הוא שנלקח לדגם.

לקח לשולחן

האם יש בביתנו "מחזורים" החוזרים מדי שנה — אותן מריבות, אותן החלטות? מה היה פותח אותנו אל האחרים ומוציא אותנו מן המעגל?

הצגה

לאחר שהאות הרגיע אותו, "ויצא קין מלפני ה' וישב בארץ נוד קדמת עדן". אפשר היה לקרוא בזה בריחה. הרב קורא בזה דרך לחיות עם החטא.

השאלה

מה פירוש "לצאת מלפני ה'": לשכוח את החטא, או להתגבר עליו?

התשובה

"ויצא קין מלפני ה' וישב בארץ נוד קדמת עדן" (בראשית ד, טז); "בכל לבבך" (דברים ו, ה).

זו דרך להתגבר על החטא, על העוון, ולא לשקוע בשפלות — בלי לרצות לשכוח אותו או להתעלם ממנו. איננו חיים עשרים וארבע שעות ביממה עם השם, ואפילו לא עם מצפוננו: יש בחיינו הרבה זמן מת, והוא שמטיל צל על התנהגויות שאינן תמיד לכבודנו.

העיקר הוא להצליח לשלב את מעשינו הרעים במערכת חיים שבזכותה אנו עוברים אותם. זה פירוש לאהוב את ה' בכל לבבך, כלומר בשני יציריך: הרצון המכוון את השכל, והרצון המכוון את התשוקה.

לשבת "קדמת עדן" פירושו לשאת את ערכיך לכל מקום שאתה הולך, ולחדש את חייך מתוך מודעות שאתה מתקדם.

מסקנת הרב

לחיות לפני הבורא ולתת דין וחשבון על מעשיך הרעים פירושו שלא להקטין אותם.

לקח לשולחן

אנו מכירים את שתי המלכודות: לטחון חטא שוב ושוב עד שלא בונים עוד דבר, או להקטינו עד ששוכחים אותו. היכן עומד כל אחד מאיתנו?

הצגה

אחרי הרצח פותח קין בחיים חדשים — ודרך ילדיו אנו עוקבים אחריו. נולד לו בן, ומיד נבנית עיר הנושאת את שם הילד. ה"נע ונר" כבר אינו אלא להלכה.

השאלה

היכן הטעות של אב הבונה עיר על שם בנו — ומדוע המילה "בן" עוד אינה מופיעה בכתוב?

התשובה

"ויהי בנה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך" (בראשית ד, יז); עירד, מחויאל, מתושאל, למך (בראשית ד, יח).

המילה "בן" נגזרת מן הפועל "בנה", אבל הילד אינו תמיד בונה הבית: הוא עלול אף לערער אותו. לכן אין הכתוב משתמש בה כאן עדיין. טעותו של קין אינה בכך שבנה, אלא ברצונו להנציח את חייו בשם של עיר, בכך שלא עבר את שלב האבן כדי לכתוב את חייו בזמן אחר.

וההמשך מאשר זאת. עירד, מחויאל, מתושאל: שמות שליליים כולם, המחלישים את האמונה בבורא ודוחקים הצדה את רעיון הרצון הראשון שבבריאה.

במקום אחר תסתפק התורה בכך שדורות הולידו בנים ובנות. כאן היא מספרת, משום שהיה בתחילה רצון לחנך. ואם החינוך הזה החטיא את משרתו, הרי זה משום שקפא, והתמקד כולו בשם העיר, שהוא שם הילדים.

מסקנת הרב

הם נתנו את שמם לאנדרטאות.

לקח לשולחן

גם אנו בונים ערים על שם ילדינו: עסק, בית, מוניטין. יאמר כל אחד מה הוא סבור שהוא מוריש. האם מה שאנו מעבירים נושא את שמנו, או את עתידם?

הצגה

בדור השישי מקין, ערב הדור השביעי, מופיע ריבוי הנשים: למך לוקח שתי נשים, עדה וצלה. ובשמות ילדיהן חוזר שם שחשבו שנמחק.

השאלה

מה אומרת התורה כשהיא מפרידה בין תפקידיהן של שתי נשים — ומדוע שמו של הבל שב ומופיע אצל צאצאי רוצחו?

התשובה

"ויקח לו למך שתי נשים שם האחת עדה ושם השנית צלה" (בראשית ד, יט).

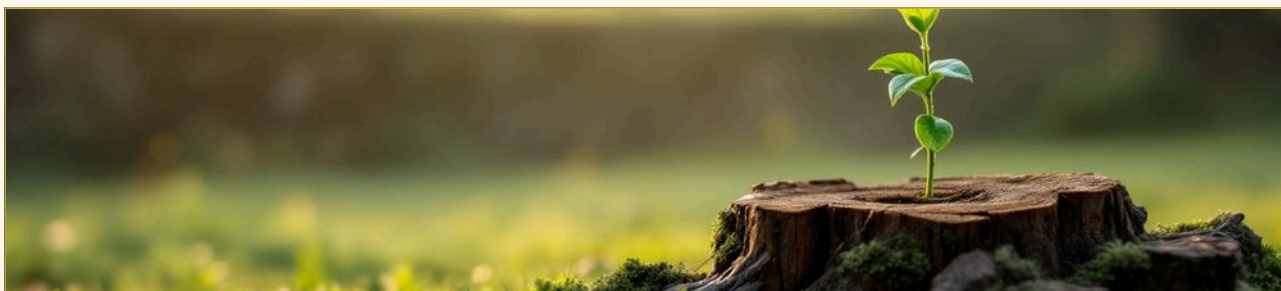
האחת, אומר הרב, מאפילה על בעלה בחינה וביופייה; האחרת מקימה משפחה מרובת ילדים. מה שיכול היה להיות דרך להעריך אישה נעשה כאן דבר המוני ושגורתי, בהכרה במעמדן של שתי נשים. הבלבול הזה נושא עמו תרבות אחרת, ציוויליזציה שהכתוב מציין כבדרך אגב.

ניסו להעלים את הבל, ובכל זאת שמו שב ומופיע בצאצאי קין: יבל, יובל, תובל קין. הראשון מפתח את המקנה, השני את הנגינה ואת אומנות הכלים, השלישי את כלי המלחמה, בלטשו כלי נחושת וברזל.

ואחותם נקראת נעמה, זו שתהיה אשתו של נח, וכך נקראה משום שהייתה נעימה בדרכיה. מצד הנשי מופיעה האפשרות לנטרל את האלימות שפיתח תובל קין.

לקח לשולחן

גם במשפחותינו "מחלקים תפקידים": מי שזורח, ומי שנושא בעול. האם יש אצלנו מי שחי בצלם של אחרים? ומי יודע להרגיע, כמו נעמה, כשהמתח עולה?

הצגה

אדם חוזר ומופיע. המדרש מספר שפגש את קין ושאל אותו כיצד נגמר דינו. התשובה תשנה את חייו שלו, והכתוב משתמש אז, לראשונה, במילה "בן".

השאלה

מה הבין אדם כששמע את קין — ומדוע שת הוא הילד הראשון שהתורה קוראת לו "בן"?

התשובה

"וידע אדם עוד את אשתו ותלד בן ותקרא את שמו שת" (בראשית ד, כה).

קין משיב לו: הודיתי בחטאי, אמרתי שהדין צודק, שגדול עווני מנשוא, וביקשתי אפשרות לבנות את עצמי מחדש. אדם מסיק מכך מסקנה על עצמו: ילדיו לא היו אלא התוצאה ההרסנית של גלגול האחריות על אשתו — אותה מתנה נפלאה שנתן לו ה' לעזור לו — של חוסר ההכרה הזה.

אז הוא שב וידע את אשתו, והכתוב אומר שילדה "בן": זו הפעם הראשונה שאנו פוגשים מילה זו. שת הוא הזרע החדש הבא תחת הבל שנהרג בידי אחיו, ושמו בא לבטל את מה שהיה בשמו של הבל שלילי במקצת.

מסקנת הרב

הפעם יש בן: לא עוד צאצאים גרידא.

לקח לשולחן

להכיר בחלקנו במקום לגלגל אותו על בן חזוג — מה היה הדבר משנה במריבותינו? בלי לומר בקול, יחשוב כל אחד על דבר אחד שבו טעה כשהטיל את האחריות על האחר.